विषयः कर्मकाण्डम्

क्रम सं०

प्रवेश सं०

ग्रन्थकार

नाम शान्तिविधिः

पत्र सं० १-१६

अक्षर सं० (पंक्तौ) ३१

पंक्ति सं० (पृष्ठे) ९

श्लोक सं०

आधारः कागज़

लिपिः दे० ना०

आकारः १०.१ x ४.४

वि० विवरणम् पू०

009058 आ० २३४८

पी० एस० यू० पी०—७७ एस० पी० ई०—१९५१—५०,०००

Indira Gandhi National

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्रीगणेशायनमः॥ अथसर्वारिष्टशांतिसाधारणगोमुखजन्मशांतिविधिरुच्य
१ ते॥ तत्र गर्गः॥ पृथिव्याः स्पर्शनं वस्ये प्रायश्चित्तमनुस्मरन्॥ सर्वारिष्टविनाशाय यदु
क्तं ज्योतिर्णवे। पितृमातृरिष्टेषु नारिष्टे मातृरिष्टे तथैव च॥ प्रायश्चित्तं तदा कुर्या
त्तत्दोषस्य शांतये॥ रेवत्यश्विनी गुरौ सार्पे मघायां चित्रे मूलभे॥ एषु ऋक्षेषु जातस्य कु
र्याच्छोजननं तथा॥ जन्मर्क्षे वा शुभे चंद्रे शुभवारे शुभे दिने॥ कृत्वा संगादिकं सर्वं गृहा
लंकारपूर्वकं॥ गोमयेनोपलिप्याथ गृहस्येशानभागके॥ पंकजं कर्णिकायुक्तं र
जोभिः श्वेतवर्णकैः॥ व्रीहीस्तत्र विनिक्षिप्य यथा वित्तानुसारतः॥ नववस्त्रं तु तन्म
ध्ये रक्तवस्त्रं प्रसारयेत्॥ स्थापयित्वा शिशुं तत्र पुनः सूत्रेण वेष्टयेत्। प्राङ्मुखं वा
कुर्यादनिलगर्भगतं शिशुं॥ गोमुखं दर्शयित्वाथ पुनर्नीतं तु गोमुखात्॥ विसूये १

चा१

निमित्तके नगव्येन स्नापयेच्छिशुं॥ गावामंगेषु मंत्रेण गावामंगेषु संस्पृशेत्॥ विस्नोः श्रेष्ठ
नमंत्रेण प्रसूतं तु बालकं॥ आर्यस्तं समादाय पश्चान्मात्रे ददेत्तदा॥ मातर जघन्यमार्गा
पशिशुमानीय तन्मुखात्॥ ततः पित्रे प्रदद्यात् ततो मात्रे प्रदापयेत्॥ वस्त्रे स्थाप्याथ
तास्याथ पुत्रस्य मुखमीक्षयेत्॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिश्च संयुतं॥ आपो
हिष्ठादिभिर्मंत्रैरभिषिंचेत्ततः शिशुं॥ मूर्ध्नि चाघ्राय तत्पुत्रं तन्मंत्रेण तदा
पिता॥ अंगादंगात्संभवसि हृदयादधिजायते॥ आत्मा वै पुत्रनामासि
स जीव शरदः शतं॥ मूर्ध्नि त्रिस्त्रवघ्राय तं शिशुं स्थापयेत्ततः॥ पुण्याहं
वाचयेत्पश्चाद्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः॥ हाद्रायाथ विप्राय गां चाप्यथ दा
पयेत्॥ गो वस्त्र स्वर्ण धान्यादि यादकी दितः क्रमात्॥ यथाशक्ति धनं द

Indira Gandhi National Centre for the Arts

२ नाक्त्वा स्नपेभ्यस्तदापिता ॥ ततो होमं प्रकुर्वीत स्वस्वशाखोक्तमार्गतः ॥ उल्लेख
नादिकं कृत्वा चान्यभागांतमाचरेत् ॥ होमस्येशानदिग्भागे धान्योपरि शुभं
घटं ॥ पंचगव्यं घटे स्थाप्य तिलं तत्र विनिक्षिपेत् ॥ क्षीरद्रुमकषायांश्च
पंचरत्नं विधानतः ॥ आपो हि ष्ठेति तिसृभिरस्मे सोम इत्यथा ॥ तद्विष्णोः
परमं पदमक्षीभ्यां ते शमृग्भिः ॥ अभिर्हृद्भिः प्रसवं चाष्टाविंशतिसंख्य
या ॥ अशक्तश्चाष्टसंख्या वा दधिमध्वाज्यसंयुतं ॥ आदित्यादिग्रहाणां
यमो होमं कुर्यात्समंत्रकं ॥ इति गोमुखप्रसवविधिः ॥ अथ मूलशांतिविधिः ॥
गर्ग उवाच ॥ गर्गं मुनिवरं पृच्छन्नत्रस्य सोनकादयः ॥ पादे या स्यात्तु पत्रो मूलेन
भया यच्च सुजनोत्पादि ॥ प्रथमे पितरं हंति द्वितीये हंति मातरं ॥ तृती २

ये च धनं हंति चतुर्थे शोभनं भवेत् ॥ मूलादिपाददोषस्तु आश्लेषांत्यादि जायते ॥ पि
तमातरसुतं हंत्यसुं वेदांगनंदैः क्रमात् ॥ मूले पंचदशांगदा घटिकान्त्रसंख्यया ॥ उत्तरे
प्रथमे पादे पुष्ये चैव द्वितीयके ॥ पूर्वाषाढा तृतीये च चित्रापूर्वार्धमेव च ॥ येषु जाताः
कुमाराश्च पितरं हंत्यसंशयः ॥ पौष्णाश्विन्योः सार्पपित्र्ययोश्च ज्येष्ठामूलयोरंतरा
लं तद्गंडांतस्याष्टचतुर्नाडिकाः हेयाश्चाजन्मोद्वाहकालेष्वरिष्टं ॥ इत्यादिफलं पूर्वोक्तगर्ग
संहितायामुक्तं ज्ञातव्यं ॥ जातस्य सप्तविंशाहे शांतिहोमो समाचरेत् ॥ असंभवे तु जन्म
र्क्षे अन्यस्मिन्वा शुभे दिने इत्यादि ॥ अथ तत्र सामग्री ॥ रुद्रकुंभः स्यात् तद्विद्वाव
दूनीमधुनं । शांतिकुंभः । चत्वारः अन्यकुंभाः ॥ रक्तस्वेतवस्त्र उर्णसूत्रवस्त्राणि ॥ पुरुषः
ऽस्त्रीवस्त्र ॥ पंचपल्लवं । न्यग्रोधपिप्पलप्लक्षजंबूचूताः ॥ वज्रमौक्तिकं वैदूर्य
प्रवालमिंद्रनीलकं ॥ इति पंचरत्नानि ॥ एषामालाभे सुवर्णं । पंचकषायाः ॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

३

श्रीरूपः। आमपल्लवाः। सप्तमृत्तिकाः। वेणसूर्पं वा पात्रसीको करें॥ सुवर्णेन कृतिप्रतिमा
त्रि। ७। तत्र वनिष्ठादि सुवर्णमानेन। श्यामं सुमुखं नरवाहनं रक्षोधिपं। खड्गहस्तं दिव्याभ
रणभूषितं कारयेत् अधिदेव प्रत्यधिदेव प्रतिमा न वग्रह प्रतिमा। नवग्रहपूजा साम
ग्री। निशा। गेरु। महिदी। तेले। मंगरेला। तंदुल तूलानि व गन्हरू समिधः। पंचामृतं सैंधव
लवलं दुग्धं गन्धः। पुष्पधूपादि। चरुः। अभिषेककलशाः ८ ताम्रपात्रं कांशपात्रं व
तावलोकनपात्रं कांशमये तिलपात्रं। कुशा। हवीरल चंदन रूसादि पुष्पाणि॥ धेनुः।
अन्नदान। कुंकुम। फलानि। सूत्रं होमार्थं तिल। जल। जपार्थं स्तोत्रियादि ब्राह्मणा
न। सप्तधान्य। पंचगव्यं। दूर्वा। कुशाः। रक्तसूत्रं। सुपारी। दुग्ध दधि घृत गोमूत्र गोमय॥
अथौषध्यः॥ प्रथमा काश्मर्यः। सहदेवी अपराजिता। लाघागपुष्पी शंखपुष्पी। मधु
यष्टिका। विस्नुक्रां नामपुर शिखा काकजंघा। कुमारी दूय। जीवं। अपामार्ग भंगरा ३

जलक्ष्मणा सुलक्ष्मणा जाती ध्या व्रपत्र श्वत्रमर्दक सिंही श्वरो अश्वत्थोदुंबर पलाश प्लक्ष वटा
करो हि तवरुह वंशी शतावरी शमीमूलशतं चापैत्वैं धावनिंवकदंव राजवृक्षो प्रशस्तलप्रि
याल कदं धिकप्पिशृय कोविदार स्ने ष्मांतक विभीतक शाल्मलि खरलु सर्प कंटकवर्ज
चा॥ होमादि सामग्री॥ अन्याश्च गर्गोक्तिशौनकाद्युक्ताः। औषध्यः पूर्वश्लोकरूपे
णलिखितास्तत्रज्ञातव्याः। ताम्रबहुत्वान्नलेख्यंते। सर्वौषधी नामतो भेदशो षध्यः।
दशौषध्यभावे सुवर्णं कल्पयेत्। कुष्ठी मांसी हरिद्रे द्वे सुरा शैलेय चंदनं। वचा कचूर मुस्ता
श्च सर्वौषध्यः प्रकीर्तिताः। सर्वसम्भावे तु शातमूलीप्रशस्ता। पुण्याहवाचनसा
मग्री रूलिखरणादि सामग्री॥ अथ प्रयोगः॥ जन्मदिवसाद्द्वादशाहे पुण्याहेवा चं
द्रताराबलान्विते। मूलनक्षत्रेवा। द्रव्यादिसंपत्तौ वा। एतेभ्यः अन्यतमे कालेवा
शांति कार्या॥ तत्र पर्वाहे दंपती मंगलस्नानं कृत्वा॥ ब्राह्मणानाहूय सुभे गोमयादि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नोमलिप्तेरंगवस्त्राचुलंस्तृते पीठोपरिगणेशंपूजयेत्॥ तद्यथा॥ प्राणानायम्यदेशकाल
सौ संकीर्त्य। ॐ अद्येत्यादि० मम जातस्य कुमारस्य मूलनक्षत्रोत्पन्नस्यपितृमातृमातुल
भ्रातृभगिन्यादीनामरिष्टयोगदोषस्तत्परिहारार्थं मूलनक्षत्रशांतिमहं करिष्ये॥ तस्य क
रिष्यमाणशांत्याख्यकर्मणः निर्विघ्नेन परिसमाप्त्यर्थमादौ गणपतिपूजां करिष्ये॥ ॐ
गणानां त्वेति गणपतिमावाह्य गंधादिभिः पूजयेत्। गणानां त्वा गणपति० हवा
महेप्रियाणांत्वाप्रियपति० हवामहे निधीनांत्वानिधिपति० हवामहे वसोमम
आहमजानिगर्भधमात्वमजासिगर्भधम्॥ गणपतिपूजयेत्। ततप्राणाना
यम्य। अद्येत्यादि० मम कुमारस्य मूलनक्षत्रोत्पन्नस्य अरिष्टदोषपरिहारार्थं शांति
कर्मांगभूतं पुण्याहवाचनं करिष्ये॥ मातृकापूजनपूर्वकं नांदीश्राद्धं आचार्य
ब्रह्मऋत्विग्वरणं नक्षत्राधिदेवताप्रत्यर्थमत्सुंजयपन वाग्महादिदेवताप्रीत्य

र्थं जपं रुद्राभिषेकादिकं च करिष्ये॥ ब्राह्मणैः सह पुण्याहवाचनं करिष्ये॥ मातृकापूजन
नांदीश्राद्धे च कुर्यात्॥ तत आचार्यादीनां धनवस्त्राङ्गुलीयादिभिः संपूज्य॥ आचार्य
र्षस्तपयास्वर्गेइत्यादिमंत्रैर्जपार्थं मत्सुंजयं कारयेत्॥ ततो महारुद्राभिषेकः॥
दीपदानं च अश्वत्थप्रदक्षिणा सूर्यनमस्कारः॥ तत अमुत्वामभिनिमंत्रेण नक्षत्र
देवतानिऋतिजपः अथवा पौराण्य जपः॥ तद्यथा॥ ॐ मूलं प्रजां वीरवतीं वि
देयपरात्वेति निऋतिः। पारात्वागौक्षंमनक्षत्रपशुभिः समुक्षा। अहर्न्दे पाप
मानायमस्य॥ अहनो अघसुचिजेद्धातु। मूलं नक्षत्रमिति यद्वदंति पराचीं
वाचा निऋतिर्ददामि। शिवं प्रजायै शिवमस्तु मह्यं ॐ मूलेभ्यः स्वाहा प्रजापत
येस्वाहा प्रजापत्यै स्वाहेति अनेन यथाशक्ति जपः। ततः अधिदेवता [illegible]न

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

५ क्षत्रं रुद्रैर्दिवसं तस्य ३ हस्तैः अथ मंत्रः अनेन जपः प्रत्यधिदेवतारूपीपादान
क्षत्रैं अश्वैवसं अस्य मंत्रः ॐ अपाघमप किल्विषमपकृत्यामपोरपः अपामार्गत्व
मस्मदपदुःस्वप्न्यं सुव इत्यादिना यथाशक्ति जपं कृत्वा जापांते शुभे दिने होमं कु
यीताथ यागगृहस्येशानभागे दिक्साधनपूर्वकं मंडपं कृत्वा॥ तन्मध्ये हस्तादिपरिमितं
चतुरस्रं मेखलं योनिसहितं होमानुसारतः सांगं कुंडं स्थंडिलं वा कृत्वा मंडपस्ये
शानभागे ग्रहस्थापनार्थं वेदिकां कृत्वा वेद्याः ईशानभागे स्वस्तिकं लिखित्वा तदुत्त
र अग्रतो तंदुलैः पद्मं चतुर्विंशतिदलोपेतं विलिख्य मंडपं तोरणादिभिरलंकृ
त्य कर्ता मांगलस्नानं कृत्वा शुचिः संभृतसंभारो यजमानः प्राङ्मुख उपविश्य
प्राणानायम्य मम कुमारस्य मूलजातदोषपरिहारार्थं ब्राह्मणद्वारा कृतस्य ज

पस्य जपदशांशेन सघृततिलाज्यादिद्रव्यैः होमं करिष्ये इति संकल्प्य॥ तस्य
निर्विघ्नतापरिसमाप्त्यर्थं गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूर्वकं नांदीश्रा
द्धं कृत्वा अथ मंडपस्थापनं॥ रक्षोहणो वलगहनः १॥ अपसर्पंतु इत्यादिभिर्मंड
पातः॥ सर्षपान् विकिरेत्॥ ततस्तोरणस्तंभादिप्रतिष्ठामंत्रपूर्वकं॥ अथ नाममं
त्रेण पूजयेत् पूर्वे अश्वत्थतोरणाय नमः एवं। दक्षिणादिदिक्षु पूजयेत्। ततः
इंद्रादिभ्यः मूलमंत्रेण त्रातारमिंद्रमित्यादिभिर्मंत्रैः पूजाबलिदानादिकं कार्यं त
त्तु बहुत्वादत्र नोच्यते। ततः कुंडसमीपमागत्याग्निप्रतिष्ठां कुर्यात्॥ अथ नव
ग्रहस्थापनं॥ तस्याधः सर्वतोभद्रं तदुपरि वस्त्रादिषु नवानां ग्रहप्रतिष्ठा नव
ग्रह कल्प्योक्ता कार्याः साच अधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितासांगा कार्या॥ क

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

८ तत्प्रतिष्ठां च कुर्यात ॥ एवं रुद्रकलशं स्थपतिक समीपंति ध्यायतनस्य समीपे शतच्छिद्रं
निवेश्य तस्य कुंभस्य कोणे सुधान्योपरि चतुः कुंभान्विन्यसेत् ततः कलशस्थाप
नं मंत्राः ॐ मही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षताम् पिपृतां नो भरीमभिः ॥१॥
इति भूमिस्पृष्ट्वा ओषधयः संवदंते सोमेन सह राज्ञा यस्मै कृणोति ब्राह्मणः तं
राजन् पारयामसि ॥१॥ इति धान्यराशिं कृत्वा तस्योपरि अव्रणं दध्यक्षतादिधि
स्थितं आजिघ्र कलशं मह्या त्वा विशन्त्विन्दवः पुनरूर्जा निवर्तस्व सा नः स
हस्रं धुक्ष्वोरुधारा पयस्वती पुनर्मा विशताद्रयिः ॥१॥ इति मंत्रेण कलशं स्थापयेत्
इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृडय त्वामवस्युरा चके ॥१॥ इति तेनापूर्य तत्त्वाया
मि ब्रह्मणा वंदमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुश
ंस मा न आयुः प्रमोषीः ॥१॥ इति चंदनं या ओषधीः पूर्वा जाता देवेभ्यस्त्रियुगं पु ८

रा मन्नै बभ्रूणामहं शतं धामानि सप्त च ॥१॥ इति सर्वौषधीः ॐ ओषधयः समिति
पवान् काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती परुषः परुषस्परि एवा नो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण श
तेन च ॥१॥ इति दूर्वाः अश्वत्थे वो निषदनं पर्णे वो वसतिष्कृता गोभाज इत्किलास
थ यत्सनवथ पूरुषम् ॥१॥ इति पंचपल्लवान् स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरा निवे
शनी यच्छा नः शर्म सप्रथाः ॥१॥ इति सप्तमृदः तत्सवितुरिति गोमूत्रं गंधद्वारां दुरा
धर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीं ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियं ॥१॥ इति गोम
यं आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यम् भवा वाजस्य संगथे ॥१॥ इति क्षीरं
दधि तेजोसीति त्याज्यं याः फलिनीर्या अफला अपुष्पा याश्च पुष्पिणीः बृहस्प
तिप्रसूतास्ता नो मुंचंत्वंहसः ॥१॥ इति फलं परिवाजपतिरिति पंचरत्नानि हि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

रण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् । स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै
देवाय हविषा विधेम १ मानहीरण्यपुजातों ज्योतिषेति वस्त्रेण वेष्टयेत् शतं वरति पुष्पं ॥
यामाल्यं एवं सर्वकलशानां प्रत्येकं प्रतिष्ठां कुर्यात् गंधपुष्पाद्यैरलंकृत्य पूर्वकल
शे वरुणं तत्वा यामीति मंत्रेण आवाह्य पूजयेत् तत्र कलशप्रार्थना सर्वे समुद्राः सरि
सीर्थानि जलदा नदाः आयांतु जमानस्य दुरितक्षयकारकाः ततः कलशाभिमंत्रणा
कलशस्य मुखे विष्णुः कंठे रुद्रः समाश्रितः मूले तस्य स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणाः
स्मृताः कुक्षौ तु सागराः सप्त सप्तद्वीपा वसुंधरा ऋग्वेदोथ यजुर्वेदः सामवेदो
ह्यथर्वणः अंगैश्च सहिताः सर्वे कलशं तु समाश्रिताः काशी कुशस्थली माया व
तपोध्यामध्योः पुरीशालिग्रामसंगोकर्णनर्मदा च सरस्वती उभाग्रेदासरो

त्राक्षीयपद्महस्ता शशिप्रभा आगच्छंतु यमुनादिके गंगा पापप्रनाशनी नीलोत्प
लदलश्यामा पद्महस्ता भुजेक्षणा आयातु यमुना देवी धर्मपानश्रिता सदा प्राची
सरस्वती पुण्यपयोस्ना गौतमी तथा नर्मदा चंद्रभागा च शारदूर्गंडकी तथा ॥
जंबुका च शतद्रू च कालिकासुप्रभा तथा वितस्ता च विपाशा च शर्मदा च पुनः
तथा गोदावरी महावर्त्तोश कराव तमसा धुनी कावेरी कौशिकी चैव तृतीयाशा
महानदी विटंका प्रतिरूपा पयोमर्नंदा च विक्रमा करतो यावेत्रवती रेणुका रेव
का च या आत्रेयगंगा वैतरणी कालिंदी ह्लादिनी च या पावनी च प्रावत्राशा कृष्ण
पाशंसिनी तथा वसिष्ठा च ह्यपापा च सिंधूवसारणी तथा नाम्ना चैवत्रिसं
ध्या च तथा स्म मालिनी परा तैलकाशी वपारा च दुंदुभी नकुली तथा नीलगाध्या

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

८ चंपो ध्यो यपूर्णं चंद्रशशिप्रभा अमरेशं प्रभासं च नैमिषं पुष्करं तथा श्रीपर्वतं समा
ख्यातं जलेश्वरमतःपरं आम्रातकी च केदारं महाकालं तथैव च गया चैव कुरु
क्षेत्रं गुह्यः कनखलं तथा एतानि च अन्यतीर्थानि गुह्यक्षेत्राणि सर्वशः तानि सर्वाणि
कुंभेस्मिन्विशंतु ब्रह्मशासनात् ततः कलशप्रार्थना देवदानवसंवादे मथ्यमानो
महोदधौ उत्पन्नोसि तदा कुंभ विधृतो विष्णुना स्वयं त्वत्तोयः सर्वतीर्थानि देवाः
सर्वेपि संस्थिता त्वयि तिष्ठंति भूतानि त्वयि प्राणप्रतिष्ठिताः शिवः स्वयं त्वमेवा
सि त्वं विष्णुस्त्वं प्रजापतिः आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवाः सपैतृकाः १ त्वयि
तिष्ठंति सर्वेपि यतः कामफलप्रदाः त्वत्प्रसादादिमं यज्ञं कर्तुमीहे जलोद्भव सां
निध्यं कुरु देवेश प्रसन्नो भव सर्वदा जपरवं कलशचतुष्के स्रजादिकं प्रयच्छे ८

मंस्वास्ति कलशेषु पूजादिकं द्वितीयकलशे रुद्रसांगो वा सपंचामृतादिकं पूजां कृ
त्वा पंचामृतं मया नीतं पयो दधि घृतं चैव शर्करा मधुसंयुक्तं स्नानार्थं प्रतिगृह्य
तां १ तृतीयं चामृतं अग्न्युत्तारणं च कृत्वा रुद्रप्रतिमां समंत्रपूर्वकां स्थापयेत् तत्र
त ब्राह्मणद्वारा न्यासपूर्वकं रुद्रैकादशिनी आ नो भद्राः कृत्यं वा चं आशुः शिशा
नो वृषभो न भीमो घनाघनः क्षोभणश्चर्षणी नाम् संक्रंदनो निमिष ऽएकवी
रः शतं सेनाऽअजयत्साकमिंद्रः १ रूपु स्वपा जः ५ त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिव
र्द्धनम् उर्वारुकमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् १ त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं
पतिवेदनम् उर्वारुकमिव बंधनादितो मुक्षीय मामुतः १ र त त्वा सहस्रावाख्या
पठेत् रुद्रकुंभस्पर्शनपूर्वकं जपं कारयेत् नात उत्तरपंचकलशेषु सर्वेसु

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

मुद्रा दुत्वाद्दिपूर्ववत्तीर्थान्यावाह्य आग्नेयकलशमारभ्य इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या
च मृडय त्वामवस्युराचके। प्रथमकुंभं पूजयेत् तत्त्वायामि ब्रह्मणा वंदमानस्त
दाशास्ते यजमानो हविर्भिः अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुशंस मा न आयुः प्र
मोषीः इति द्वितीयं त्वं नो अग्ने तव देव पायुभिर्मघोनो रक्ष तन्वश्च वंद्य त्रा
तातोकस्य तनये गवामस्यनिमेषं रक्षमाणस्तव व्रते। इति तृतीयं सत्वं न
इति चतुर्थं कलशं पूजयेत् आचार्यः मूलमंत्रमंत्रेण बृहत्कुंभं पूजये
त् तत्रापि रत्नवस्त्रं निधाय एतेष्वपि पूजा पूर्ववत् अत्रापि ब्राह्मणद्वारा आ
नो भद्राः पुरुषसूक्तमित्यादिशांतिसूक्तं जपेत् तेन चतुर्विंशद्दलोपरि
सौवर्णराजतताम्रमृन्मयवा कलशं पूर्ववत्संपूज्य तत्र सर्वाण्यौषधानि

र्वमंत्रैर्निक्षिपेत् तानि यन्त्रानि विस्तुक्तां तारस्त्यादीनि निधाय तदुपरि नि
ऋतिमध्ये प्रजपेत्तद्दक्षिणे दुर्गवामे आपः पूजयेत् तद्यथा तत्रादौ निऋतिध्यानं स
स्मरेत् निऋतिं श्यामं सुमुखं नरवाहनं रक्षोधिपं खड्गहस्तं दिव्याभरणभूषितं खड्गांकु
शधरं देवं भैरवतगजान्वितं कुर्याच्च दीपतिं रम्यां विद्रुमुरनायकं आपस्त्रीरूपधारि
ण्यः देवतामकरवाहनाः दध्यानापाशकलशामुक्ताभरणभूषिताः ३ इति मूर्तित्रयं
ध्यात्वा पात्रे प्रतिष्ठाप्य ॐ शन्न जं इत्यादिना अग्न्युत्तारणपूर्वकं पाद्यामं तेनल
प प्राणप्रतिष्ठादि कृत्वा पूर्वपूजितकलशस्योपरि देवतात्रयं पूजयेत् मध्ये नि
ऋतिः तद्दक्षिणे रुद्रः तद्वामे आपः इति मूर्तित्रयं प्रतिष्ठाप्य अत्रावाहनादिपू
जोपचारैः तैर्मंत्रैः पूजयेत् ततः पूर्वादिदिशान्तपर्यन्तं अश्विन्यादिनक्षत्राणि पूजयेत् तद्यथा अश्विनो १

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

१० यम२ अग्निं३ प्रजापतिं४ सोमं५ रुद्रं६ आदितिं७ बृहस्पतिं८ सर्पं९ पितॄन्१० भागं११
अर्यमाणं१२ सवितारं१३ त्वष्टारं१४ । वायुमा१५ इंद्राग्नी१६ वरुणं१७ इंद्रं१८ निरृतिं१९
आपः२० विश्वान्देवान्२१ विष्णुमाः२२ वसून्२३ वरुणं२४ अजैकपदं२५ अहिर्बुध्न्य
२६ पूषाणं२७ एताः नाममंत्रैः गंधाक्षुपचौरधूपांतं संपूज्य धूपस्तमेव मंत्रोभ्द्वैः दीप
स्तु घृतेन पुष्पाणि तुरसुसितादिनि नैवेद्यस्तु दुग्धसैंधवमिश्रितं सुतास्थानेमो
सास्थाने पायसं लवणोपेतं दद्यात् ए तद्दला भेयथासंभवं समर्पयेत् ततस्ताम्बूल
पुष्पांजलिं दत्वा समाप्य नमस्कारं कृत्वा होमसमारभेत ॥ अथ होमप्रकारः कुंडस
मीपमागत्य ब्रह्मोपवेशनादि चरुश्रपणमाज्यसंस्कारांतं कृत्वाग्निदेवतायै स
मिच्चरुपायसतिलाज्यद्रव्यैः जपदशांशेन मा ते च पुत्रमित्यनेन मंत्रेण अथ १०

एतं प्रजामित्यनेन चाज्याहुतिं हुत्वा अधिदेवतायै त्रातारमिंद्रमित्यष्टोत्तरशतं होमः
प्रत्यधिदेवतायै अपाघमित्यनेन आपो अद्यान्व चारिषमित्यनेन वा अष्टोत्तरशतं
गणपतिनवग्रहेभ्यः नक्षत्रदेवताभ्यश्च यथाशक्ति तिलाज्यादिद्रव्यैर्होमं कुर्यात्
कृष्णस्य याजरतिपं चदशाज्याहुतीश्च तुर्गृहीतेनाज्येन जुहुयात् सागस्त्नमंत्रो रुद्रे
वतायै इपउटं नममेति मानस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वे
षु रीरिषः मा नो वीरान् रुद्र भामिनो वधीर्हविष्मंतः सदमित्वा हवामहे इति द्वाभ्यां
तिलाज्यादिना होमः या ते रुद्र शिवा तनूरिति तिलाज्यादिना अष्टोत्तरशतं
ॐ षडग्नेरक्षांसि सेधति शुक्रशोचिरमर्त्यः शुचिः पावकईड्यः स्वाहेति
चतुर्गृहीतेनाज्येन त्वं सोम विश्वनिरक्षारा जान घाप तः नरिष्येत्वा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

११ वतःसखा स्वाहा त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्द्धनम् उर्वारुकमिव बंधनान्मृ
त्योर्मुक्षीय मामृतात् इति लाज्यादिद्रव्यैः तत्सवितुः तत्सवितुः सवित्रे ॐ जा
तवेदसे स्वाहा जातवेदसे श्रीश्च ते स्वाहा लक्ष्मीसीय पुंजंति कवयः यथाशक्ति
तिलाज्यादिद्रव्यैः सर्वत्र ॐ अग्निं दूतं पुरोदधे हव्यवाहमुपब्रुवे देवा ॐ आसा
दयादिह ॐ त्वं सोम पितृभिः इत्यादि यथाशक्ति निहुत्वा ततः व्याहृतिभिः इति
स्विष्टकृत्प्रजादि प्रायश्चित्त होमादि हुत्वा पूर्णाहुतिं होष्ये ततः स्रुवि क्ष
त्रेण चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा फलपुष्पादि तत्र निधाय उत्तिष्ठन् सप्त ते अ
त्न पूर्णादर्विहुत्वा घृतधारया पूर्णान्दर्वि परापत सुपूर्णा पुनरापत वस्नेव विक्री
णीः वहा इषमूर्ज्जं शतक्रतो । इमं कुंभस्नानं द्वादश १२ अग्निवत्राणीत्यादिभिर्मंत्रै ११

र्वसोर्धारां हुत्वा ततः संस्रवप्राशनादि पूर्णपात्रविमोकांतं कर्म कृत्वा अग्निं गंधादिभिः
संपूज्य प्रणिपत्य क्षमाप्य ततः कुंभदेवताः पूजयेत् नवग्रहपूजां च कुर्यात् रुद्रक
लशमागत्य दक्षिणेन हस्तेन कुंभं स्पृष्ट्वा अष्टोत्तरशतं त्र्यंबकं मंत्रमावर्त्य देवं प्रा
र्थयेत् देव देव जगन्नाथ विश्वमूर्ते जगत्पते अनुज्ञामभिषेकार्थं देहि तुभ्यं नमो नमः
अथाभिषेकविधिः तत्र मंडपमध्ये रंगवल्यादिभूषिते वायव्यकोणे तस्मिन् भद्रास
ने प्राङ्मुखं यजमानं सभार्यां सबांधवं तेमुपवेश्याभिषेकं कुर्यु अथ पादे पितुर्गंडे त्रयाणा
मपि च नंदुतरं त्रिशोर्मातुरभिषेकं तु कारयेत् तद्यथा ततः पंचभिर्ब्राह्मणैः पूर्वस्थापि
तकलशानानीत्वा आचार्येण शतच्छिद्रं घृत्वा कलशं वंशपात्रोपरि स्थाप्य तस्मिन् सर्वकल
शोदकं किंचित्तन्निधाय यजमानस्य मस्तकोपरि धृत्वा मंगलनिस्वनं श्रृण्वन् सुवर्ण

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

शलाकयाकुशाग्रनादियुक्तेनमुधिष्ठ्येनदर्भपिंजूलैरभिषेकंकुर्यात अभिषेकमंत्राःआ
णानायम्य देशकालौस्मृत्वाऽस्ययजमानस्यसदास्यमूलनक्षत्रोत्पन्नस्यसर्वारिष्ट
विनाशार्थं अभिषेकं करिष्य इति आचार्येण संकल्प ॐ आपोहिष्ठेतिभिः आपो आपो
हिष्ठामयोभुवस्तानऽऊर्जेदधातनमहेरणाय चक्षसे योवःशिवतमोरसस्तस्यभाज
हनःउशतीरिवमातरः २ तस्माऽअरंगमामवोयस्यक्षयायजिन्वथ आपोजनयथा
चनः आनारभिंद्रेत्यादिपंचभिः आतारभिन्द्रमवितारभिन्द्रंहवेहवेसुहवंशूरं
मंद्रम १ ह्वयामिशक्रंपुरहूतमिन्द्रं स्वस्तिनोमघवाधात्विंद्रः १ इमंमेत्यादिपंच
भिः इमंमेवरुणश्रुधीहवमद्या चमृडयत्वामवस्युराचके १ भगप्रणेतर्भगसत्य
राधोभगेमांधियमुदवाददन्नः भगप्रनोजनयगोभिरश्वैर्भगप्रनृभिर्नृवंतः
स्यामः १ इदमापः समुद्रापत्वांपुनंतुमेत्यादिनवभिःसमुद्रायत्वावातायस्वाहा

चोर्पतुर्य त्रेनाग्नेःसाम्राजेनाभिषिंचामिन
गे मे यज्येनतेजसे ब्रह्मवर्चसायाभिषिंचामिसरस्वत्यै मे यज्येवधीर्याचानाचापाभिषिंचा
मी इंद्रस्येंद्रियेणबलायश्रियैयशसेभिषिंचामि २
आनाधृष्याय त्वावातायस्वाहाप्रतिधृष्याय त्वावातायस्वाहा अवस्यवे त्वा वाताय
स्वाहाशिमिदाय त्वा वातायस्वाहा १ आप्यायस्वसमेतु तेविश्वतः सोमवृष्ण्यम
भवावाजस्यसंगथे १ पंचनद्यः सरस्वतीमपियंतिसस्रोतसः सरस्वतीतुपंचधासोदे
शेभवत्सरित् १ शिरोमेश्रीर्यशोमुखंत्विषिः केशाश्चश्मश्रूणिराजामेप्राणोऽमृत
तर्ष्टं सम्राड्चक्षुर्विराट्श्रोत्रम् १ एस्येकेदेवस्यत्वासवितुरिति देवस्यत्वासवितुःप्रसवेऽश्वि
नोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्याम् सेवायोपेतु यजित्रियेदधामिवहस्यते स्मुसाम्राज्येना
भिषिंचामि १ कंचंवाचमित्याद्यःत्यादिभिः अथपौराणमंत्राः सुरास्त्वामभिषिंचं
तुब्रह्माविष्णुमहेश्वराः वासुदेवोजगन्नाथस्तथासंकर्षणोविभुः प्रद्युम्नश्चानि
रुद्धश्चभवंतुविजयायते आखंडलोऽग्निर्भगवानयमोवैनिर्ऋतिस्तथा वरुणःप
वनश्चैवधनाध्यक्षस्तथाशिवः ५ ब्रह्मणासहिताःशेषादिक्पालाःपांतुतेसं

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

दा। कीर्त्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधापुष्टिः श्रद्धा क्रियामतिः। बुद्धिर्लज्जावपुः शांतिस्तुष्टिः कांतिश्च
मातरः एतास्त्वामभिषिंचंतु देवपत्न्यः समागताः आदित्यश्चंद्रमा भौमो बुधजीवशिता
र्कजाः ग्रहास्त्वामभिषिंचंतु राहुः केतुश्च तर्पिताः देवदानवगंधर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ऋष
योमनयो गावो देवमातर एव च देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसां गणाः अस्त्राणि सर्व
शस्त्राणि राजानो वाहनानि च औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये सागराः सरितः
शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः एते त्वामभिषिंचंतु धर्मकामार्थसिद्धये ॐ भूर्भुवः स्वः अ
मताभिषेकोस्तु ३ अन्ये च प्रसंगान्मंत्रा उच्यंते यो सौ वज्रधरो देवो मादेंद्रो गजवाहनः ज
मूलजातशिशोर्दोषं व्यपोहतु यो सौ दंडधरो देवो धर्मो महिषवाहनः मूलजातशि
शोर्दोषं व्यपोहतु धर्मो मम यो सौ खड्गधरो देवो निर्ऋती राक्षसाधिपः प्रशामयतु मू
लोत्थं दोषं गंडांतसंभवं यो सौ पाशधरो देवो वरुणश्च जलेश्वरः नवमहाः प्रचितो न्हीमूलो

त्थं व्यपोहतु ॥ यो सौ देवो जगत्प्राणो मारुतो मृगवाहनः प्रशामयंतु मूलोत्थं दोषं बालस्य शांति
दः यो सौ निधिपतिर्देवः खड्गभृद्वाजिवाहनः मातापित्रोः शिशोश्चैव मूलदोषं व्यपोहतु
यो सौ पशुपतिर्देवः पिनाकी वृषवाहनः आश्लेषामूलगंडांते दोषमाशु व्यपोहतु
विघ्नेशः क्षेत्रपो दुर्गा लोकपाला नवग्रहाः सर्वदोषप्रशमनं सर्वे कुर्वंतु शांतिदाः
ततश्च मत्स्यपुराणमंत्रैरभिषेकः कार्यः ते च वर्णिताः संहितोक्ताः तान्याह तत्र
केचिन्नृपतीन वेन केवलेन समागतो भूत्वाभिषिंचेत् ताभिषेकान् वराता
ताः धर्मा विष्णुश्चास्यद्विसाध्याश्च समरुद्गणाः आदित्या वसवो रुद्रा अश्वि
नौ च भिषग्वरौ अदितिर्देवमाता च स्वाहा सिद्धिः सरस्वती कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृ
तिर्मेधा सिनीवाली कुहूस्तथा दनुश्च सुरसा चैव विनता कद्रुरेव च देवपत्न्य

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

१४ अयामो काः द्रवमातरएव चसर्वास्त्वामभिषिंचंतु दिव्याश्चाक्षरसोगणाः नक्ष
त्राणिमुहूर्ताश्चपक्षाहोरात्रसंधयः संवत्सरादिनेशाश्चकलाकाष्ठाक्षणालवाः
सर्वेस्त्वामभिषिंचंतुलास्यवयवाः शुभाः एते चान्ये चमुनयोवेदव्रतपराय
णाः सशिष्यास्तेभिषिंचंतुसदाराश्चतपोधनाः वैमानिकासुरगणाः मानवसा
गैः सह सरिश्चमहोरगासुरानागाः किंपुरुषास्तथावैखानसा महाभागाद्विजावै
हायसाश्चयेसप्तर्षयसदाचाराध्रुवस्थानानि च मरीचिरत्रिः पुलहापुलस्त्यः
क्रतुरंगिराः भृगुःसनत्कुमारश्चसनकोऽथसनंदनः सनातनश्चदक्षश्चजै
गीषव्योभगंदनः एतश्चद्वितश्चैवत्रितोजाबालिकश्यपौ दुर्वासादुर्विनीतश्च
वै काटः कात्यायनस्तथा मार्कंडेयोदीर्घतपाशुनःशकोविदूरथाः ऊर्वःसंव
र्तश्चैवच्यवचश्चपराशरः द्वैपायनोयवक्रीतोदेवराजःसहानुजःपर्वतासा

रयोवस्य पुरस्थान्यायतनानि च प्रजापतिर्दितिश्चैव गावो विश्वस्य मातरः वाहना
नि च दिव्यानि सर्वे लोकाः चराचराः १४ अग्नयः पितरस्ताराजीमूताः खं दिशोज
लं एते चान्ये च बहवः पुण्यसंकीर्तनाः शुभैः तोयैस्त्वामभिषिंचंतु सर्वोत्पाता
निवर्हणैः यथाभिषिक्तो मघवानेतैर्मुदितमानसैः इतिवसिष्ठसंहितोक्तश्लोकाः
ततः रुद्रकलशोदकेन निर्मंतिकलशोदकेन स्नापयेत ततोऽनिराजनं कृत्वा आ
र्द्रवासांसिसंत्यज्य नवधौतवस्त्राणि धृत्वा चम्पगंधपालाघलंकृतो देवसमी
पेउपविश्य आज्यावेक्षणं कुर्यात स घृतं कांस्यपात्रं तन्मध्ये किंचित्सुवर्णं
निक्षिप्य प्राणानायम्य॥ अपमृत्युपरिहारार्थं आज्यावेक्षणं आज्यपात्रदा
नं करिष्य इति संकल्प्य॥ प्राङ्मुखोयजमानउत्तराभिमुखंब्राह्मणं गंधादिभिरभ्यर्च्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तस्मैपात्रंदद्यात् तत्रमंत्रः कांस्यब्रह्ममयंप्रोक्तं माज्यंतेजोदिवौकसां॥सुवर्णाहरते
दोषमतःशांतिप्रयच्छमे रूपेणवः॥ॐरूपहंरूपंप्रतिरूपोचमुवेस्यादिनाज्यावलो
कनंकृत्वा तत्पात्रंकस्मैचिद्ब्राह्मणायदक्षिणापूर्वकंदद्यात् अनेनकांस्यपात्रप्रदा
नेनभगवान्लक्ष्मीधरःप्रीयतांनमम॥तत्र आचार्यादीनांगंधादिभिरभ्यर्च्यगो
भूम्यादिदानंदद्यात् तत्र आचार्यायधेनुंपयस्विनींदद्यात्॥गावामंगेखित्यादिवि
धिनादद्यात्॥ततः आचार्यायचनिष्कृतिप्रमादानं॥प्रारब्धनायस्यश्रीपरमेश्वर
प्रीत्यर्थंनिष्कृतिप्रतिमादानमहंकरिष्ये॥तत्रमंत्रः॥निष्कृतेरक्षसोनाथलोका
नामभयद॥प्रतिमानदोमहंसर्वारिष्टहरोभव॥स्थुऽनासदक्षिणांसवस्त्रांप्र
तिमांदद्यात्॥ततः रुद्रप्रतिमादानं॥तत्रमंत्रः पंचवक्त्रोदशभुजस्त्रीन
त्रीवृषवाहनः॥तवेयंप्रतिमोदास्यमनस्थक्षिकरोभवेति॥एवंवरूपरांतर

त्नरुद्रप्रतिमासदक्षिणांआचार्यायदद्यात्॥ततःरुद्रजापिनोप्रयोगपूर्वकंअनडुहं
दद्यात्॥तत्रमंत्रः॥धर्मरूपनमस्तेस्तुअनडुहस्तवदानतः॥शिवभुजन्मनिदोषंश्चनि
वारयस्वमहाप्रभो॥अनेनश्रीरुद्रःप्रीयतां॥ततःब्रह्माऋत्विगादिभ्योयथाश
क्तिदक्षिणांदद्यात्॥अथवा॥उक्तालाभेतत्तोद्देशादाचार्यब्रह्मऋत्विजांततन्मू
ल्यंप्रदातव्यंशक्त्याचार्यप्रदापयेत् आचार्यायचयद्दत्तंतदर्धंब्राह्मणेभवेत्
सदस्यायब्रह्मणाचैवऋत्विग्भ्यश्चतदर्धकं॥ततस्तेभ्यः आशिषोगृहीत्वाप्रा
णम्यक्षमापयेत्॥ततःपापस्याद्दिमिष्टान्नेनशतंतदर्धंवायथाशक्तिब्राह्म
णभोजनंकुर्यात्॥तद्यथा॥अद्येत्यादिअस्यशोस्यास्यस्यकर्मणःअंग
त्वेनयथाशक्तिब्राह्मणान्भोजयिष्यइतिसंकल्पभोजयेत्॥ततःब्राह्मणे

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

वं
योदक्षिणां दत्वाशिवो गृहीत्वा बंधुभिः सह भुंजीत॥ स्नातिपि ब्राह्मणवच
सपिदूर्पणमक्षितमंतोष्वं तु॥ ब्राह्मणाः सर्वपरिपूर्णोस्त्विति वदेयुः॥ एवंकृते
सर्वारिष्टशांतिर्भवति॥ धनधान्यादिषु लः सुखी भवति ततः प्राणायामं संक
ल्पः मम कुमारस्य जातकर्म नामकरणं च करिष्ये इति संकल्प वक्ष्यमाण प्रका
रेण कुर्यात॥ अनेन प्रकारेण म्रश्लेषोत्पन्नस्य। तथा गंडांतोत्पन्नस्य ज्येष्ठो
त्पन्नस्य च शांतिः कार्याः॥ इति शांतिविधि समाप्तम॥ संवत १८८६ के॥ १७५०

Indira Gandhi National
Centre for the Arts